

OCJENE I PRIKAZI

PALEOGRAFIJA GLAGOLJIČNOGA PISMA NA ENGLSKOME JEZIKU

Mateo ŽAGAR. *Introduction to Glagolitic Palaeography*. (Empirie und Theorie der Sprachwissenschaft, 4). Universtätsverlag Winter. Heidelberg, 2021., 542 str.

Nakon što je Mateo Žagar, ugledni hrvatski paleoslavist, objavio 2013. godine *Uvod u glagoljsku paleografiju I* (Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb), odlučio je omogućiti da to vrijedno djelo – u uspješnome prijevodu Jeremyja Whitea – bude objelodanjeno i na engleskome jeziku. Tako je nastala knjiga *Introduction to Glagolitic Palaeography*, koja se temelji na grafolingvističkim načelima opisanim u brojnim autorovim djelima, od kojih je svakako najvažnije *Grafolingvistika srednjovjekovnih tekstova* iz 2007. (Matica hrvatska, Zagreb), ali je nadopunjena novijim znanstvenim saznanjima. Konačno, *Introduction to Glagolitic Palaeography* prva je knjiga o glagoljičnoj paleografiji na engleskome jeziku, ali je također prvi udžbenik na engleskome jeziku koji se bavi tom temom i sad je dostupan čitateljima diljem svijeta. Izdanje je nastalo uz potporu Znanstvenoga centra izvrsnosti za hrvatsko glagoljaštvo (pri Staroslavenskome institutu) i Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Ovo inovativno djelo, za razliku od prethodnih paleografskih udžbenika koji se temelje na povijesnim izvorima, ima i svoju lingvističku utemeljenost. Knjiga započinje pružanjem osnovnih povijesnih i filoloških informacija o stvaranju glagoljičnoga pisma i njegovu odnosu s ćiriličnim pismom. Autor potom ulazi u lingvističke aspekte pisma istražujući razvoj lingvističkih elemenata, poput grafema, i kako oni optimiziraju prijenos jezičnih poruka u vizualnome sustavu pisanja.

Znatan je fokus knjige na evoluciji slova u procesu zvanome minuskulizacija. Taj proces uključuje promatranje morfoloških promjena slova tijekom vremena, njihovu koordinaciju unutar redaka teksta te prilagodbu četverolijnskomu sustavu kojim se koristi za glagoljično pismo. Te promjene utječu ne samo na oblike slova nego doprinose i cjelokupnom vizualnom izgledu pisma.

Knjiga posebno istražuje najstarije glagoljične tekstove iz Makedonije, Bugarske, Češke i Hrvatske, koji datiraju iz 10. i 11. stoljeća. Ti su tekstovi važni povijesni artefakti koji pomažu razumijevanju razvoja i uporabe glagoljičnoga pisma.

U prvome poglavlju knjige *The linguistic foundations of (Slavic) palaeography*, paleografija je predstavljena i argumentirana kao filološka znanost te je pokazano dublje razumijevanje njezine uloge unutar filoloških pristupa proučavanju pisanih izvora, umjesto da bude samo povijesna pomoćna disciplina (kakvom su je u prošlosti isključivo smatrali). Autor razmatra odnos između filologije i paleografije posebno naglašavajući njemačku lingvističku teoriju 20. st. koja je postavila koncept vizualne fiksacije lingvističke poruke. Isto se tako osvrće na epigrafiju i morfološke promjene oblika slova prouzročene promjenom materijala i sredstva pisanja.

Drugo je poglavlje zapravo osvrt na dosadašnje glagoljične paleografije te nudi pregled tih istraživanja s kratkim osvrtom na ćirilichnu slavensku paleografiju. Čitateljima pomaže da steknu uvid u postojeće znanje i istraživačke pristupe u tome području.

U trećemu poglavlju *The beginnings of Slavic literacy – the Byzantine context* istražuju se početci slavenske pismenosti (glagoljične i ćirilichne) koji su povezani sa srednjovjekovnim grčkim/bizantskim kulturnim krugom. Analizom postojećih povijesnih izvora ocrta se veza između slavenske pismenosti i misije, a spominje se i vjerojatno postojanje protopismenosti prije nje, koju spominje i sam Črnorizac Hrabar.

Glagolitic script and Cyrillic script – the issue of primacy naziv je četvrtoga poglavlja knjige, u kojemu se, kako i samo ime kaže, raspravlja o pitanju prvenstva između glagoljice i ćirilice, dvaju slavenskih pisama. Iako to pitanje nije do kraja razriješeno, jasan je dojam o tome da autor izražava ipak jaču naklonost prema glagoljici, što sva recentna paleografska istraživanja i potvrđuju.

Sadržajno opširnije peto poglavlje, *Origins and models of establishment of Glagolitic script*, podijeljeno je u tri potpoglavlja koja pružaju pregled svih teorija o postanku glagoljice (egzogenih, endogenih, autorskih...), a također

pruža pregled simboličkoga i geometrijskoga koncepta morfologije azbučnoga niza glagoljičnoga pisma. U poglavlju se nalazi i osvrt na postojeće izvore koji raspravljaju o spomenutoj problematici.

Šesto poglavlje objašnjava proces kodificiranja ćirilice i raspravlja o pitanjima povezanima s njezinim autorstvom. Iako je glagoljica glavna tema ove paleografije, razvojni procesi ne bi se mogli potpuno razumjeti bez barem kratkoga osvrta na drugo slavensko pismo, što je u ovome poglavlju i napravljeno.

U sedmome poglavlju detaljnije se istražuje utjecaj grčkoga pisma na nastanak glagoljice. Iako povremeno vidljiv u samoj slovnoj morfologiji, taj je utjecaj izraženiji u azbučnoj strukturi glagoljice te u principu »slovo za glas«, koje glagoljično pismo također preuzima.

Osmo poglavlje donosi usporedbu azbučnih/alfabetskih tablica slavenskih pisama. Ona započinje grčkim majuskulnim slovima, a slijede stupci sa staroslavenskim ćiriličnim pismom, brojevnim vrijednostima tih slova, zatim obla glagoljica, transliteracija i transkripcija grčkoga, ćirilice i oble glagoljice. Potom dolazi uglata glagoljica i nakon nje također transliteracija, transkripcija i brojevne vrijednosti. Na kraju dolazi stupac s imenima slova.

Deveto poglavlje bavi se slovnom rasporedom i imenima slova u alfabetu i azbuci. Posebno potpoglavlje posvećeno je glagoljičnim abecedarijima koji su važan izvor znanja za istraživanje te tematike. Također se raspravlja o fonološkoj bazi azbučnoga inventara te se naglašava da su oba slavenska pisma fonografska, tj. svako slovo predstavlja jedan glas iako taj princip nije u potpunosti primijenjen ni u jednome pismu (primjerice, u grčkome postoje digrafi).

U desetome poglavlju istražuju se i pokušavaju rekonstruirati grafemske posebnosti u azbučnome inventaru s pomoću uvida u dostupne abecedarije. Uz diferencijacije i objašnjenje uloga pojedinih slova (primjerice *i/iže, ôtb/onb*), autor donosi razlike u samome inventaru različitih slavenskih azbučnih nizova.

Jedanaesto poglavlje bavi se temom dijakritičkih znakova u kanonu glagoljičnih staroslavenskih tekstova, koji su važni kao nezavisne grafijske značajke u optimizaciji prijenosa jezične poruke i čitanja samoga teksta. Stoga, obrada i prezentacija dijakritičkih znakova u ovome poglavlju čine nužan i dobrodošao dio glagoljičnoga paleografskog udžbenika.

O brojevima i numeralijama u staroslavenskim, grčkim, glagoljičnim i ćiriličnim tekstovima, kao i o njihovu razvoju tijekom povijesti govori se u dvanaestome poglavlju.

U trinaestome pak poglavlju proučava se transkripcija i transliteracija glagoljičnih i ćiriličnih tekstova. Autor predstavlja istraživačku metodologiju,

standarde i razlike transkripcije i transliteracije te nudi određena rješenja za latiničnu i ćiriličnu transliteraciju glagoljičnih tekstova hrvatske redakcije staroslavenskoga jezika.

O vrsti materijala na kojemu se piše, izgledu stranice i formatu knjiga, organizaciji i orijentaciji teksta te odnosu margina govori se u četrnaestome poglavlju – *The material framework of manuscript text and page layout*. Osim toga, raspravlja se i o proporciji slova, tipografiji i uporabi bjelina u tekstu te vrstama pisaljki kojima se tijekom povijesti koristilo.

Petnaesto poglavlje pruža pregled najstarijih glagoljičnih spomenika i osnovnih najstarijih ćiriličnih tekstova. Uz osnovne informacije i opise spomenika, autor se osvrnuo na vrijeme, mjesto i način njihova pronalaska, a kroz kritički pregled svrstao ih je u odgovarajuću redakciju staroslavenskoga jezika (gdje je to bilo moguće). Kraj svakoga spomenika mogu se pronaći referencije na postojeću literaturu i fotografije.

Polazne točke grafolingvističkoga pristupa najstarijim glagoljičnim tekstovima opisane su u šesnaestom poglavlju. Autor se koristi paleografskim kategorijama kao što su linearna organizacija, grafetske razine najstarijih tekstova, *scriptura continua*, uporaba interpunkcija, kapitale te kratica i ligatura kako bi objasnio osnovne termine i postulate suvremenoga paleografskog opisa.

U sedamnaestome poglavlju prikazane su paleografske značajke najstarijih glagoljičnih tekstova poput *Zografskoga* i *Marijinskoga evanđelja*, *Kijevskoga misala*, *Kločeva glagoljaša* i slično. Osim toga, predstavljene su i paleografske značajke najstarijih epigrafskih natpisa i grafita.

Osamnaesto poglavlje donosi osnovne grafomorfološke promjene u glagoljičnim slovima, a iza njega dolazi zaključak kao devetnaesto poglavlje, čime ova korisna, opširna, ali istodobno i koncizna knjiga završava.

Ovo djelo nudi temeljiti uvid u paleografiju glagoljičnoga pisma te pruža nove spoznaje o njegovoj povijesnoj važnosti i evoluciji. Knjiga pruža vrijedne podatke i spoznaje namijenjene znanstvenicima i entuzijastima u području slavenskih pisama i paleografije te daje potpunu sliku paleografskih osobina glagoljičnoga kanona, dostupnih čitateljima na jednome od najrasprostranjenijih svjetskih jezika. Grafolingvistički pristup, koji je okosnica Žagarova paleografskoga istraživačkog rada, promatra pisanje kao nedovršeni proces, a ne kao statičku i okamenjenu kategoriju, kao što je to bio slučaj u tradicionalnoj paleografiji. Tim činom prikazane su svježe perspektive i veliki obujam novih znanstvenih saznanja koji će vjerno poslužiti budućim generacijama međunarodnih istraživača glagoljične paleografije.

Kristian PASKOJEVIĆ